

Чыныкеева Г.Э., Ажыбекова А.Ө.

**АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ КАЛКТЫН
МИГРАЦИЯСЫНЫН ЖҮЙӨЛӨРҮ, ФАКТОРЛОРУ ЖАНА НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ
(Жалал-Абад облусундагы этносоциологиялык изилдөөлөрдүн негизинде)**

Чыныкеева Г.Э., Ажыбекова А.Ө.

**МОТИВЫ, ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МИГРАЦИИ ЮГА
КЫРГЫЗСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ
(На примере этносоциологического исследования в Джалал-Абадской области)**

G. E. Chynykeeva, A.O. Azybekova

**MOTIVES, FACTORS AND MAIN DIRECTIONS OF MIGRATION IN THE SOUTH OF
KYRGYZSTAN AT THE PRESENT STAGE
(On the example of ethnosociological research in Jalal-Abad oblast)**

УДК: 314.7 (575.25)

Кыргыз Республикасынын түштүк аймагы, анын ичинде Жалал-Абад облусу, салттуу түрдө ресурстарга бай облустардын бири болуп саналат. Бул макалада фактылык маалыматтарга таянып, Кыргыз Республикасынын Жалал-Абад облусундагы учурдагы этнодемографиялык кырдаалга, тактап айтканда, миграциялык жүрүмдөр боюнча жалпы мүнөздөмө берилет.

Негизги сөздөр: этнодемография, төрөлүү, өлүү, никелешүү, ажырашуу, жумушсуздар, миграция, миграциянын жүйөсү, мүнөздүү багыттары, эне тили.

Южный регион Кыргызстана, а из них Жалал-Абадская область, традиционно считается одной из богатых ресурсами областей. В данной статье опираясь на фактические данные дается общая характеристика современной этнодемографической ситуации, в том числе по миграционным процессами Жалал-Абадской области Кыргызской Республики.

Ключевые слова: этнодемография, рождаемость, смертность, брачность, разводимость, безработные, миграция, мотивы миграции, тенденция, родной язык.

The south region of Kyrgyzstan especially Jalal-Abad oblast, is traditionally considered one the richest resources of oblasts. This article deals with the debased on the actual data gives general characteristic of modern etnodemographic situation, the migration process Jalal-Abad's oblast of Kyrgyz Republic.

Key words: ethno-demography, births, deaths, marriages, divorces, unemployed, migration, migration motives, the trend, native language.

Калктын миграциясы – бул дайыма өзгөрүлүп туруучу, кыймыл-аракеттеги динамикалуу жана татаал жүрүм. Анын өнүгүү өзгөчөлүктөрү түздөн-түз социалдык-экономикалык жана саясий шарттардан көз каранды. Эң негизгиси, коомдогу өзгөрүүлөр калктын миграциясына бат таасир этет. Ошондуктан миграцияны талдоо өлкөдөгү аймактарда, шаарларда жашоонун негизги бурулуштарын өз убагында орнотууда жардам берет.

Калктын миграциясы адамзаттын тарыхында болуп келген жана улана бермекчи [1. 256-б., 2. 119-б.]. Миграциялык жүрүмдөр көптөгөн өлкөлөрдүн, ошондой эле, дүйнөнүн кээ бир бөлүктөрүнүн

калкынын санынын өзгөрүүсүнө эң күчтүү таасирин тийгизет [3., 352-б.].

Элдин ири санда бир жерден экинчи жерге орун которуп, көчүп барып жашашы, отурукташуусу ошол аймактагы айылдын же шаардын социалдык-этносдук түзүмүнө белгилүү денгээлде өзгөртүү киргизбей коё албайт. Ал гана турсун, ошол аймактагы улуттар аралык никенин көбөйүшү аркылуу жергиликтүү элдин тилинин, улуттук психологиясынын, маданиятынын, турмуш-тиричилигинин жана жогорудагылардын жыйынтыгы катары улуттук аң-сезиминин өзгөрүшүнө да өз таасирин тийгизет. Учурда улуттар, этностор аралык мамилелер баштагыга караганда курчуп турган кезде этникалык жүрүмдөр терең, ар тараптуу изилдөө теориялык гана эмес, практикалык да чоң мааниге ээ жана өтө зарыл. Облустун социалдык-экономикалык турмушунда абдан чоң көңүл бурууну талап кылган маселелердин бири – *миграция маселеси*. Ал аймактын социалдык - экономикалык, демографиялык, этникалык жүрүмдөрүнө түздөн-түз таасирин тийгизүүчү көп функциялуу көрүнүш. Анын өнүгүү өзгөчөлүгү түздөн-түз социалдык-экономикалык жана саясий шарттарга байланыштуу.

СССР таркагандан кийин саясий жана экономикалык кризистин натыйжасында, эл аралык мамилелер курчуп, бир гана Кыргызстанда эмес, коңшулаш мамлекеттерде да миграциялык агымдын түзүмүндө, көлөмүндө жана багыттарында түп тамырынан бери бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болду [4., 264-б.]. Бул мезгилге чейин нормалдуу миграция ишке ашкан болсо, эми стресстик, аргасыз миграциялар кескин түрдө көбөйдү.

Адамдардын баалуулук багыттарында, ой жүгүртүү моделдеринде жана жүрүш-туруштарында чоң өзгөрүүлөр болду. Азыркы күнгө чейин республикада жана анын ичиндеги облустарда, шаарларда болуп өткөн жогорудагыдай миграциялык жүрүмдөр этностордун жашоосуна ар тараптан оң жана терс таасирин тийгизип келет.

Облустагы калктын жайгашуусунда болуп өткөн түзүмдүк орун алмашуулар түздөн-түз коомдун экономикасына, социалдык чөйрөсүнө, маданиятына, экологиясына таасирин тийгизет. Өндүрүштүк, илимий-техникалык, маданий жана этностор аралык мамилелер начарлай баштады.

Учурдагы миграциялык жүрүмдөр белгилүү деңгээлде облустагы демографиялык кырдаалга да өз таасирин тийгизди. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчылары миграциялык чыгып кетүүлөрдүн зыян экендигин түшүнүшүп, кырдаалды өзгөртүү үчүн зарыл чараларды көрүшүүдө. Бул маселе боюнча 2000-жылдын 28-апрелинде президент тарабынан Кыргыз Республикасынын мамлекеттик демографиялык жана миграциялык саясаты боюнча концепция иштелип чыкты [5]. Ошондой эле, 2000-жылдын 20-майында Президент Кыргыз Республикасындагы миграциялык жүрүмдөрдү жөнгө салуу боюнча кошумча иш чаралар жөнүндө буйрукка кол койгон [6].

Жогорудагы Кыргыз Республикасынын Президентинин Указын ишке ашыруу максатында республиканын өкмөтү бул маселе боюнча токтом кабыл алды жана анда төмөнкүлөрдү белгиледи. Алсак, ички жана тышкы миграциялык жүрүмдөрдү жана миграциялык агымдын багыттарын изилдөө, ички жана тышкы миграциялык агым боюнча прогноз түзүү, республикадагы жана аймактардагы социалдык-экономикалык абалга миграциялык жүрүмдөрдүн тийгизген таасири жана анын кесепеттерин аныктоо каралган [7., 164-б.].

1993-жылы облуста гана эмес, республикада миграциянын жогорку деңгээли байкалган. Биздин республикада өлкөдөгү миграциялык кырдаалды турукташтыруу боюнча бир топ иш чаралар көрүлгөн жана турукташтыруучу мыйзамдык база түзүлгөн. Ал мыйзамдар эл аралык нормаларга ылайык келип, кээ бир этникалык топторго басым жасалбай, кайсы гана улут болбосун дискриминацияга жол коюлбай жана артыкчылык берилбей түзүлгөн.

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгонго чейин орус тилдүү калк бир топ артыкчылыктарга ээ болушкан жана бийликтин башында турушкан. Мындай артыкчылыктардан айрылуу аларга оор кыйроодой сезилген да, миграцияга дуушар болушкан. Бул орус тилдүү калктын сыртка чыгып кетүүсүнүн бир себептеринен болгон.

Миграцияга азыркы учурда экономикалык жана материалдык факторлор дуушар кылуусун аныктадык. Бирок мигранттар өздөрүнүн көчүп жүрүүсүн эреже катары саясий факторлор менен байланыштырышат. Алар улуттук белгилер боюнча кысымга алынып жаткандыгын баса белгилешет. Алардын бирден-бир максаты – качкын статусун алуу жана анын натыйжасында Россиянын мүмкүн болгон бардык жеңилдиктерине ээ болуу [8., 6-б.].

Акыркы жыйырма жылдын ичинде жумушсуздуктун айынан чет өлкөлөрдөн жумуш орундарын издеген жарандарыбыздын саны бир миллионго чукулдады. Ошол эле кезде жыл сайын жогорку жана

башка окуу жайларын бүтүрүшкөн жаштарыбыздын жетимиш пайызы жумушсуздардын катарын толуктап калышууда. Дүйнөдө болсо экономикалык кризис кучак жайып жатат. Азыр дүйнө жүзүндө экономикалык абал оорлошкондуктан, ар бир мамлекет тездик менен өзүлөрүнүн ички эмгек рыногун коргоонун ар кыл чараларын көрүшүүдө. Ал эми биздин жарандар өлкөнүн ичинде жумуш таба алышпагандыктан, көпчүлүгү сыртка чыгып кетүүгө муктаж болуп жатканда бул жаатта мамлекеттин саясатын бекемдеп, иштиктүү чараларды көрүүбүз зарыл [9., 7-б.].

Мекендештерибиздин көбү Россиянын борбор шаары Москва, Санкт-Петербург ж.б. чоң шаарларына жашоо-турмуштун айынан мыйзамдуу да, мыйзамсыз да жол менен барышат. Көпчүлүктүн агымына кошулуп, мыйзамсыз жол менен баргандардын арасында ар кандай кыйынчылыктарга кабылып, жумуш таба албай жүргөндөрү да көп [10, 14-15-б.].

Бул жаатта сурамжылоо үчүн Базар-Коргон айылы алынды. Базар-Коргон айылы Жалал-Абад шаарынан 40 км. алыстыкта жайгашкан жана эң жакын маданий-административдик борбор болуп саналат. Жер үлүштөрүнөн түшкөн киреше калкты толук камсыздай албайт. Калктын көпчүлүк бөлүгү башка облустарга жана мамлекеттерге кетишкен жана кетишүүдө. Эң негизгиси, бүткүл Кыргызстандагы абал сыяктуу эле, жаштар кетүүдө. 16-25 жаштагыларды сурамжылаганда жарымынан көбү башка жактарга кетүүнү каалашат.

Базар-Коргон айылынын жашоочуларынын миграциясынын жүйөсүн аныктоо максатында “*Эгерде кетүүнү кааласаңыз, эмне себептен кетесиз?*” – деген суроо берилди. 50,7% суралгандар - жумушсуздукту көрсөтүшсө, 23,6% - үй-бүлөлүк абалын, 10% - төмөнкү жашоо деңгээлин, 7,3% - окууну, 5,6% - экономикадагы туруксуздукту, 1,4% - улуттар аралык мамилени, 1,4% - турак жайынын жоктугун көрсөтүшкөн. Жер иштетүүчүлүгү бар райондорго салыштырмалуу бул жердеги суралгандар экономикалык себептерди көрсөтүшкөн. Атап айтканда, көпчүлүк мигранттар аябай чоң суммадагы каражат керектелүүчү салттык иш-чараларды (той-аш ж.б.) өткөрүү үчүн каражат чогултканы кетишет. Ар түрдүү субаймактардагы кыргыздардын социалдык турмушу ар түрдүү. Себеби, тоо этектериндеги райондордо айыл чарбасына караганда мал чарбачылык үстөмдүк кыла баштады. Мисалы, Базар-Коргон айылынын жашоочулары башка райондорго салыштырмалуу салттык иш-чараларды өткөрүүдө айырмаланышат. Мындай учурларда көп сандагы мал союлат. Аш-тойлорго көп каражат кеткендиктен аны таап келүү үчүн башка мамлекеттерге кеткендер арбын. Кээ бирлери аш-тойлорго кошумча кошуудан кыйналганынан да, сарптоону азайтып, каражаттарын чогултуу максатында да сыртка кетүүдө.

Миграциянын жүйөсү сурамжылангандарды жынысы жана башка демографиялык белгилери боюнча айырмалайт. Жашоо-шарттарынын төмөн

деңгээлинен 69% аялдар жана 31% эркектер жумуш издеп кетүүнү каалашат, 90,3% аялдарды жана 9,7% эркектерди үй-бүлөлүк абал мажбур кылат. Жогорудагы эки жүйөнү аялдардын басымдуу көпчүлүгү тандап алышкан [11., 149-150-б.].

16-20 жаш курактагы жаштар кетүү жүйөсү катары окууну жана жумушсуздукту көрсөтүшкөн. Бул эки себепти тандап алган сурамжылангандардын саны бирдей – 32,3%. Жаш курагынын жогорулашы менен сурамжылангандар экономикалык себептерди көрсөтө башташкан. Алар: жумушсуздук, жашоонун төмөн деңгээли, экономикадагы туруксуздук ж.б. Мисалы, 21-29 жаштагы жаштар сыртка чыгуунун себеби катары жумушсуздукту тандап көрсөтүшсө, анда 40-49 жаштагы калктын 49% суралгандар ушул эле себепти (жумушсуздукту) көрсөтүшкөн. Андан жогорку курактагы сурамжылангандардын көпчүлүгү үй-бүлөлүк абалын көрсөтүшкөн. Мисалы, 40-49 жаштагы 12% суралгандар сыртка чыгуунун себеби катары үй-бүлөлүк жана оор финансылык абалын көрсөтүшкөн.

Жадыбал 1. – “Эгерде кетүүнү кааласаңыз, эмне себептен?” – деген суроого Базар-Коргон айылынын тургундарынын жүйөлөрү (жынысы боюнча, % менен) [12].

жынысы боюнча жүйөлөрү	Эр- кектер	Аял- дар	бардыгы
Жумушсуздук	43,8	56,1	50,6
Жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн	31,0	68,9	10,0
Экономикалык абалдын туруксуздугунан	62,5	37,5	5,5
Улуттар аралык мамиленин начарлашынан	50,0	50,0	1,39
Турак-жайдын жоктугунан	50,0	50,0	1,39
Билим алуу үчүн	38,1	61,9	7,29
Үй-бүлөлүк шартка байланыштуу	9,6	90,3	10,7

Суралгандардын ичинен аялдардын 56,1%, эркектердин 43,8% жумушсуздукту көрсөтүшкөн. Жалпысынан 50,6% жумушсуздукту көрсөтүшкөн. 69% аялдар жашоо деңгээлинин төмөндүгүн баса белгилешсе, 62,5% эркектер экономикалык абалдын туруксуздугун көрсөтүштү. Билим алуу үчүн эркектерге караганда аялдардын көп кетип жаткандыгы белгиленди. Башкача айтканда, 62% аялдар, 38,1% эркектер билим алуу үчүн кетип жатышат. 90,3% аялдар үй-бүлөлүк шартка байланыштуу чыгып кетип жаткандыгын белгилешкен. Мындан аялдардын коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө активдүүлүгүн көрүүгө болот.

21-25 жаш курактагылардын 22%, 26-29 жаштагылардын 19,8% жумушсуздукту көрсөтүшкөн. Демек, бул курактагы жаштар окуу жайларын бүтүп, ушул маселелерге кабылгандар болуп саналат. Жашоо деңгээлинин төмөндүгүн 21-25 жаш курак-

тагылардын 27,5% жана 40-49 жаш курагындагылардын 24,1% көрсөтүшкөн. Экономикалык абалдын туруксуздугун 21-25 жаш курагындагылардын 31,2% жана 26-29 жаш курагындагылардын 25% көрсөттү. Калктын 16-20 жаш курактагы катмарынын 52,3% билим алуу үчүн кетип жатканын көрсөтөт. Негизинен социалдык-экономикалык абалын канааттандыруу максатында кетип жаткандыгына байланыштуу, дээрлик баары үй-бүлөлүк шартка байланыштуу кетип жаткандыгы да билинди.

Негизинен үй-бүлөлүүлөрдүн түйшүгү оор эмеспи. Аларда турмуш-тиричиликке байланыштуу түйшүктөр бойдокторго, ажырашкандарга жана жесирлерге караганда үстөмдүк кылат. Үй-бүлөлүүлөрдүн 69,8%ы жумушсуздукту белгилешкен. Ошол эле мезгилде үй-бүлөлүүлөрдүн 58,6%ы жашоо деңгээлинин төмөндүгүн, 62,5%ы экономикалык абалдын туруксуздугун көрсөтүшкөн. Бойдоктордун 81%ы билим алуу үчүн кетип жаткандыгын белгилешкен.

Сурамжылангандардын билим деңгээли миграциянын жүйөсүн тандоодо өз таасирин тийгизет. Демек, жогорку билимдүүлөрдүн 54%ы жумушсуздуктун айынан иштеп келүү үчүн сыртка чыгууну каалашса, жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн - 12,1%, экономикалык абалдын туруксуздугунан - 8,3%, улуттар аралык мамиленин начарлашынан - 3% каалайт. Толук бүтпөгөн жогорку билимдүүлөр үчүн сыртка чыгуунун негизги себеби болуп жумушсуздук эсептелсе (40,8%), билим алуу үчүн (22,4%), жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн (14,3%) көрсөткөн. Атайын орто билимдүүлөрдүн арасында жумушсуздукту аз гана сурамжылангандар белгилешкен. Мунун себеби, мындай орто билим деңгээлиндеги адамдардын жумуш табуусу оңой. Ал атайын орто жана профессионалдык-техникалык окуу жайларынын ишмердүүлүгүнүн жакшырышы менен башланыштуу болушу да мүмкүн. Ал эми орто жана бүтпөгөн орто билимдүүлөр үчүн сыртка чыгуусунун негизги жүйөсү жумушсуздук, жашоо деңгээлинин төмөндүгү жана үй-бүлөлүк шартка байланыштуу (22%) деп көрсөтүшкөн.

Сурамжылоонун материалдарын талдаганда, миграциянын эң негизги жүйөсү болуп жумушсуздук белгиленди. Аны бардык билим деңгээлиндеги сурамжылангандар тандап алышкан. Улуттар аралык мамиленин начарлашынан деген себепти сурамжылангандардын 3%ы жогорку билимдүүлөр гана көрсөтүшкөн. Бул облустагы жерге болгон мамиледен келип чыгат десек жаңылышпайбыз. Себеби, фермерлер гана ушул себепти көрсөтүшкөн. Жергиликтүү фермерлер менен аңгемелешүүдө алар башка улуттун өкүлдөрүнө жер сатууга каршы чыгышты. Өзгөчө Жалал-Абад шаарынын тегерегинде жалаң гана өзбектер эң жакшы жерлерди сатып алышканын билдиришти. Баса белгилеп кетүү зарыл, өзбек улутунун салыштырмалуу салмагы шаарда да, айылда да жогорулап баратат, ал эми кыргыздардын саны салыштырмалуу жай өсүүдө. Сурамжылануучуларга “Эгерде кетүүнү кааласаңыз,

эмне себептен?” – деген суроо берилди жана жыйынтыгында чоң кызыгууну жараткан төмөнкү материалдар алынды.

Жадыбал 2. – “Эгерде кетүүнү кааласаңыз, эмне себептен?” – деген суроого Жалал-Абад облусунун жашоочуларынын жооптору (жынысы боюнча, % менен) [13].

жынысы боюнча	эркектер	аялдар	бардыгы
жүйөлөрү			
Жумушсуздук	40,9	59,0	49,8
Жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн	47,1	52,8	11,1
Экономикалык абалдын туруксуздугунан	63,6	36,3	4,6
Улуттар аралык мамиленин начарлашынан	50,0	50,0	0,8
Турак жайдын жоктугунан	40,0	60,0	2,1
Билим алуу үчүн	32,6	67,3	10,3
Үй-бүлөлүк шартка байланыштуу	27,6	72,3	9,8

Облустагы суралган аялдардын 59% жумушсуздуктун айынан кеткенин айтса, эркектердин 63,6%ы экономикалык абалдын туруксуздугунан кетүүнү каалашат. Турак жайдын жоктугунан аялдардын 60%ы ал эми эркектердин 40%ы кетүүнүн себеби катары көрсөтүшкөн. Эркек балдарга караганда кыздардын 67,3% билим алуу үчүн кетип жатканын белгилейт. Ошол эле мезгилде аялдардын ичинен 72,3% үй-бүлөлүк шартка байланыштуу кетип жатканын айтышкан.

Жалпы облус боюнча 21-25 жаш курактагы суралгандардын 23,6%ы жумушсуздукту көрсөтүшкөн. Ушул эле курактагы суралгандардын 37,7%ы жашоо деңгээлинин төмөндүгүн, 41% экономикалык абалдын туруксуздугун, 44,9%ы билим алуу үчүн кетип жаткандыгын жана 25,5%ы үй-бүлөлүк шартына байланыштуу кетүүнү каалагандыгын белгилешет.

Үй-бүлөлүк абалы боюнча бойдоктордун 29,5% жана үй-бүлөлүүлөрдүн 62,4%, ажырашкандардын 5,4% жумушсуздукту көрсөтүштү. Чындыгында жумушсуздук дээрлик облус боюнча күчөдү. Үй-бүлөлүк абалы боюнча баары негизги жүйө катары жумушсуздукту белгилешти. Үй-бүлөлүүлөрдүн 54,5%ы жана бойдоктордун 36,3%ы экономикалык абалдын туруксуздугун белгилешкен. Жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн деп бойдоктордун 32%, үй-бүлөлүүлөрдүн 54,7% тургуну белгилеген. Көпчүлүк сурамжылануучулар: бойдоктордун 36,3%, үй-бүлөлүүлөрдүн 54,5%, ажырашкандардын 9% экономикалык абалдын туруксуздугун белгилешкен. Үй-бүлөлүк шартка байланыштуу деп бойдоктордун 44,6%, үй-бүлөлүүлөрдүн 42,5%, ажырашкандардын 8,5% көрсөткөн. Турак жай маселеси үй-бүлөлүүлөрдүн орчундуу маселелеринин бири экендиги

айгинеленди. Себеби 80% үй-бүлөлүүлөр турак жайынын жоктугун белгилеген. Облус боюнча 79,5% бойдоктор билим алуу үчүн кетип жатышат. Бул кадимки эле көрүнүш. Үй-бүлөлүк шартка байланыштуу бойдоктордун 44,6% жана үй-бүлөлүүлөрдүн 42,5% кетип жатышат.

Облус боюнча жогорку билимдүүлөрдүн 31,4% жумушсуздукту көрсөтүштү. Жашоо деңгээлинин төмөндүгүнөн кетип жатканын жогорку билимдүүлөрдүн 32,8% белгиледи. Экономикалык абалдын туруксуздугунан кетип жаткандыгын суралган жогорку билимдүүлөрдүн 42% белгиледи. Билим деңгээли боюнча алып караганда облуста жогорку билимдүүлөр оор шарттарды баштарынан кечиришүүдө.

Биз жүргүзгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, биринчиден, республиканын башка аймактары сыяктуу эле облустагы калктын түндүккө карай агылуусу байкалган. Бишкек, Ош шаарлары жана Чүй облусу ички миграция үчүн жагымдуу орундар болуп саналууда.

Экинчиден, облустагы субаймактарда калктын кыймылынын “тоолордон – түздүктүү жерлерге” карай агылуусу байкалган. Тактап айтканда, жашоо жеңилерээк деп эсептелген жарым тоолуу жана түздүктүү аймактарга көчүшүүдө.

Үчүнчүдөн, туулган жерлеринен башка жактарга көчүп кетүүнү ойлогон жана ага даяр адамдар облустагы сурамжылоого алынгандардын жарымына жакынын түздү.

Облуста миграция жалпы социалдык-экономикалык кризис фонунда жүрдү. Рынок экономикасына өтүү шарттарындагы социалдык-экономикалык жана саясий кырдаалдын өнүгүү мезгилиндеги миграциялык жүрүмдөр карама-каршылаш жана туруксуз. Ал мигранттардын рыноктук кайра куруулардын динамикасы, жумуш менен камсыз болуу чөйрөсүндөгү кырдаал, жумушка орноштуруу мүмкүнчүлүктөрү, калктын жашоо деңгээлинин аймактык айырмачылыктары менен аныкталат.

Миграциянын себептеринин түзүмүндө ачык-айкын байкалган белгилүү өзгөрүүлөр болуп өттү. Союздун таралышы менен байланышкан психологиялык факторлордун таасири басаңдап, экономикалык факторлордун таасири жогорулаган.

Эгемендүүлүккө ээ болуу менен Кыргыз Республикасында жашоону демократиялаштырууга карата мамлекеттик саясаттын багыты жарыяланды. Эгемендүүлүктүн шарты саясий аң-сезимдин өсүүсүнө оң таасирин тийгизди. Ата мекенди кадырлоо сезимин жана тагдырдын астындагы жоопкерчилик сезимин ойготту [14].

Негизинен майда коммерсанттар, ишкерлер, интеллигенция, врачтар жана педагогдор көчүп кетишүүдө. Миграциялык кызматтын маалыматтарына караганда миграциянын жаш курагы кескин жашарды.

Миграциялык кызматтын өкүлдөрү түшүндүрүү иштерин кеңири жүргүзүшүүдө. Алар Россиядагы жана башка чет мамлекеттердеги иштөө, жашоо

шарттарын түшүндүрүп берүүгө аракет жасашып, анда туш боло турган кыйынчылыктарды, оор шарттарды айтып берүүгө далалаттанышууда. Өзгөчө жашоо, эмгекке орношуу жана тил маселелери жана андагы бир топ экономикалык оор абалдар боюнча түшүндүрүшөт. Чындыгында көчүп барган адамдар менталитеттердин айырмачылыгынан жаңы чөйрөгө адаптациялана албайт жана өздөрү каалаган жыргал турмуш жана моралдык комфортко ээ болуусу кыйын.

Эгерде инженердик-техникалык жумушчулардын жана квалификациялуу кадрлардын 70% орус тилдүү калкты түзгөндүгүн эске алсак, анда мурунку өндүрүштүк объекттердин жабылуусу орус тилдүү кадрларга түздөн-түз таасирин тийгизген. Мамлекеттин өнүгүүсү жана бекемдүүлүгүнүн негизи өндүрүш экендигине карабастан биздин Өкмөт тарабынан тийиштүү иш-чаралар көрүлбөй жатат. Бул калктын миграциясына таасирин тийгизет.

Жадыбал 3. – Облустагы калктын башка мамлекеттерге болгон миграциясы (келгендер, кеткендер, миграциялык өсүү, кемүү (-). адам) [15., 286-287-б.].

Жалал-Абад облусу	2005	2006	2007	2008	2009
Жалпы келгендердин саны	397	304	782	303	416
Жалпы кеткендердин саны	2877	4497	10317	5089	4188
Миграциялык өсүү, кемүү (-)	-2480	-4193	-9535	-4786	-3772
Анын ичинен Россиядан келгендер	327	263	717	259	372
Анын ичинен Россияга кеткендер	2679	4322	10125	4960	4048
Миграциялык өсүү, кемүү (-)	-2352	-4059	-9408	-4701	-3676
Анын ичинен Казакстандан келгендер	12	6	15	7	14
Анын ичинен Казакстанга кеткендер	93	91	99	63	88
Миграциялык өсүү, кемүү (-)	-81	-85	-84	-56	-74

Жадыбалда (3) тышкы миграциянын багыты көрүнүп турат. Тышкы миграция негизинен Россия, Казакстанга багытталгандыгы байкалат. Эң негизгиси, башка мамлекеттерге кетүүгө мажбур болгон мигранттарыбыз ал өлкөлөрдүн жарандыгын алышып, мекенине кайтып келүүгө далалаттанбаганы өкүндүрүүдө [16].

Калктын Россияга кетүүсүнүн эң негизги себеби – бул Кыргызстандагы экономикалык абал болуп саналат. Башкача айтканда, жумушсуздуктун кескин түрдө өсүүсү, адистерге талаптын жоктугу, келечектеги белгисиздик, татыктуу билим алуудагы татаалдыктар. Орус тилдүү калк Кыргызстандагы

жакынкы келечекте экономикадагы баш аламандыкты жеңүүсүнө, өз эли үчүн жакшы шарттарды түзүп берип, бутуна туруп кетүүсүнө ишенбейт. Алар Россияга көчүүгө умтулушууда, Россия – кең жана анда окууга, жашоого жана эмгектенүүгө мүмкүнчүлүктөр бар деп эсептешет.

Элдер көп нерселерден кооптонууда. Өзгөчө түштүктөгү калк кайрадан ар кандай диний жана этникалык кырдаалдын курчуп кетишинен алдын ала чочулашат. Ошондуктан облустан жана андагы шаарлардан жогорку квалификациялуу адистер, куруучулар, инженердик-техникалык жумушчулар эмиграциянын алгачкы толкунунда чыгып кетишкен. Эл көп көчүп кеткен аймактарынын бири болуп Таш-Көмүр шаары эсептелет. Таш-Көмүр шаары ички миграциянын натыйжасында гана миграциялык балансын сактап келет жана айыл калкы үчүн шаар азыркы мезгилде дале болсо өзүнө тартып жатат. Облуста миграция жалпы социалдык-экономикалык кризистин фонунда жүрдү. Рынок экономикасына өтүү шарттарындагы социалдык-экономикалык жана саясий кырдаалдын өнүгүү мезгилиндеги миграциялык жүрүмдөр карама-каршылаш жана туруксуз. Ал мигранттардын рыноктук кайра куруулардын динамикасы, жумуш менен камсыз болуу чөйрөсүндөгү кырдаал, жумушка орноштуруу мүмкүнчүлүктөрү, калктын жашоо деңгээлинин аймактык айырмачылыктары менен аныкталат.

Ички миграцияга токтолсок, облустагы шаарлардан негизинен интеллигенция жана жумушчулар кетишкен. Ал орундар жакынкы райондордон келген адамдар менен толукталган. Жалпысынан, облустагы шаарлар боюнча аймактар аралык миграциялык баланс дурус боюнча калууда.

Учурда ички миграциянын өнүгүүсүндө белгилеп кетүүчү нерсе, бул кичи жана орто шаарлардан жана райондордон калктын Ош, Бишкек, Жалал-Абад сыяктуу ири шаарларга жана Чүй облусунун райондоруна багытталып кетүүсү.

1991-жылдан 1997-жылга чейин ички миграциянын натыйжасында облустагы калктын саны өспөдү жана жалаң кемиди. Өзгөчө 1994-жылы облус өзүнүн 2489, 1995-жылы 2344 адамын жоготту. Жыйынтыгында ички миграциянын натыйжасында бир топ адамын жоготту. Калктын санынын өзгөрүүсүнө миграциянын тийгизген таасири ар аймакта ар түрдүү. Анын натыйжасында кээ бир аймакта калктын саны азайса, ири шаарлардын көпчүлүгү мигранттардын толукталышынын эсебинен көбөйүүдө. Мигранттар жер которууда бир нече кыйынчылыктарды баштан кечиришет: жаңы шарттарга адаптацияланышат, башка турмуш-шарттарына өтүшөт, жаңы кесиптик ыктарга ээ болушат, жаңы достук, ишкердик мамилелерин жана карым-катнаштарын калыптандырышат. Булар мигранттарга ар түрдүү таасир этип, кээде адаптацияланбаган көчүп жүрүүчүлөрдү өз жерине кайтууга мажбурлайт. Айылдардан шаарга болгон миграция агымы айылдагы калктын санынын өсүшү, башкача айтканда, айыл калкындагы жергиликтүү улуттун төрөлүү

деңгээли жогорулаганда гана күчөшү мүмкүн. Ошондой эле, салттуу түрдөгү жашоо образынын өзгөчөлүгү да таасирин тийгизет. Мисалы, айыл калкынын, анын ичинде өзгөчө аялдардын миграциялык кыймылы өзбек, тажик, түркмөндөрдө төмөн болсо, орус, украин, татарларда анын жогору болгондугу байкалат. Айылдан шаарга көчүүнүн төмөндүгү айылдагы жергиликтүү улуттун жаштары, биринчиден, айылдагы жашоо образына көнүп калгандыгына, экинчиден, тууган-туушкандык жана коңшулук мамилелердин күчтүүлүгүнө, үчүнчүдөн, орус тилинде эркин сүйлөй албагандыгына, төртүнчүдөн, кээ бир улуттагы жаштардын эрте никелешүү жана көп балалуулук салтына байланыштуу. Айылдан шаарга көчүү жүрүмдөрү, негизинен, ири шаарларга жогорку билим алуу максатында көчүүсү менен да байланышкан.

Жыйынтыктап айтканда, миграциянын натыйжасында славян элдери гана эмес, кыргыздардын сыртка миграциясы күчөдү. Эмгек миграциясынын багыты менен кыргыздар өзгөчө Россия жана Казакстанга, алыскы чет мамлекеттерге иштөө үчүн көчүп кетип, андан ары барган жерлеринде туруктуу жашап калуусу күтүлүүдө. Натыйжада, алар кыргыздардын диаспораларындагы санын көбөйтүүдө. Жакынкы он жылдыкта бул мүнөздүү багыт уланат деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Садохин А.П. Этнология. – М.: Гардарики, 2002. - 256 с.
2. Садохин А.П. Этнология. - М.: Академия, 2003. – 320 с.

3. Тавадов Г.Т. Этнология. – М.: Проект, 2002.- 352 с.
4. Национальные процессы в СССР.– М.: Наука, 1991. – 264 с.
5. Об утверждении Концепции государственной демографической и миграционной политики Кыргызской Республики: указ Президента Кырг. Респ. от 28 апр. 2000. №102 // Норматив. акты Кырг. Респ.- 2000.- №10.- С.45.
6. О дополнительных мерах по регулированию миграционных процессов в Кыргызской Республике: указ Президента Кырг. Респ. от 20 мая 2000 г. №127 // Норматив. акты Кырг. Респ.- 2000.- №10.- С.51.
7. Сулайманов Э. Миграционные процессы в Ошской области в первой половине 90-х годов // Ренессанс и Регресс. – Бишкек, 1996. – С.164-167.
8. Иванов А. Река между двух берегов. // Слово Кыргызстана. – 1998. – 3 июля. – 6-б.
9. Табылдиев, Т. Жөлөк пул берген өлкөдөн иш берген өлкөгө. // Кыргыз Туусу. – 2011. – 15 нояб.- 7-б.
10. Элкеева К. Мигранттардын жашоосу “кайф” эмес. // Шоокум. – 2007. – №7. – 14-15-б.
11. Жоошбекова А.Р. Миграционные процессы в среде кыргызов (на материалах этносоциологических исследований юга Кыргызстана). – Бишкек: Б.и., 2012. – 196 с.
12. Жалал-Абад облусундагы айыл калкы боюнча материалдар. – 2009.– 70-б.
13. Жалал-Абад облусу боюнча жалпы материалдар. – 2009. – 80-б.
14. Маткеримова Б. Өз жериңдин чырагы бол. // Кыргыз Туусу. – 2012. – 7 авг. – 4-б.
15. Демографический ежегодник Кыргызской Республики 2005-2009 – Б.: Нацстатком. Кырг.Респ., 2008.– 391 с.
16. Каждый второй кыргызский мигрант становится гражданином другой страны [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.centrasia.ru> . – Загл. с экрана.

Рецензент: к.и.н., доцент Маматов А.